

ВІДЧУЖЕННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК ПРОЯВУ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД СТУДЕНТІВ

MORAL DISENGAGEMENT AS A FACTOR OF CYBERBULLYING AMONG STUDENTS

У статті розкривається питання кібербулінгу як соціального явища, його рольова структура, вивчається відчуження моральної відповідальності та його механізми як можливі чинники прояву кібербулінгу серед студентів на прикладі конкретного закладу вищої освіти. Метою теоретико-емпіричного дослідження було виявлення особливості взаємозв'язку між механізмами відчуження моральних показників відповідальності здобувачів вищої освіти та їх ролями під час деструктивної поведінки у вигляді кібербулінгу. Дослідження ґрунтується на основі використання теоретичних методів дослідження психолого-педагогічних, соціальних та юридичних даних, а також літератури, та отриманих емпіричних результатах за методиками: на виявлення домінуючої ролі під час кібербулінгу «Булінг-структури» (автор О. Норкіна, адаптація К. Гордієнко); на визначення рівня відчуження моральної відповідальності (MD-24) у нашому перекладі українською (автор С. Мур (С. Moore), адаптація Я. Ледової зі співавторами). Для обробки та інтерпретації результатів вимірювання за допомогою порівняння первинних статистичних даних загального рівня відчуження моральної відповідальності різних груп досліджуваних студентів, а саме: кібербулєрів, помічників, захисників, жертв та свідків – використовувалися відсоткові співвідношення отриманих даних, описові статистики та критерій Колмогорова-Смірнова для однієї вибірки із використанням IBM SPSS Statistics 23. На основі виявленого нормального розподілу змінних було використано параметричний коефіцієнт рангової кореляції r-Пірсона, який дозволив встановити статистично значимі зв'язки, а також рівень кореляції між різними групами кібербулінгової поведінки й шкалами відчуження моральної відповідальності. Отримані результати дослідження доводять, що важливим чинником підвищення проявів кібербулінгу є відчуження моральної відповідальності. Підвищення моральної відповідальності за власні дії як у реальному світі, так і у Інтернет-просторі може розглядатися як регуляторний компонент кібербулінгу та ефективний засіб профілактики цього феномену, що стане перспективою подальших досліджень.

Ключові слова: відчуження моральної відповідальності, кібербулінг, свідок кібербулінгу, жертва кібербулінгу, захисник жертви кібербулінгу, кібербулєр, помічник кібербулєра, юнацький вік, студентська молодь.

The article reveals the issue of cyberbullying as a social phenomenon, its role structure, studies the moral disengagement and its mechanisms as possible factors of cyberbullying among students on the example of a particular institution of higher education. The aim of the theoretical and empirical study was to identify the peculiarities of correlation between the mechanisms of the moral disengagement indicators of higher education students and their roles in destructive behavior in the form of cyberbullying. The study is based on the use of theoretical research methods of psychological-pedagogical, social and legal data, as well as literature, and empirical results obtained by methods: to identify the dominant role in cyberbullying "Bullying structure" (author O. Norkina, adaptation of K. Hordienko); to determine the level of the moral disengagement (MD-24) in our translation into Ukrainian (author C. Moore, adaptation of Ya. Ledovaya and co-authors). To process and interpret the measurement results by comparing the primary statistics data of the general level of the moral disengagement of different groups of students, namely: cyberbullies, assistants, defenders, victims and witnesses used the percentage correlation of data obtained, descriptive statistics and Kolmogorov-Smirnov criterion for one samples using IBM SPSS Statistics 23. Based on the identified normal distribution of variables, the parametric rank correlation coefficient r-Pearson's was used to establish statistically significant relationships, as well as the level of correlation between different cyberbullying groups of behavior and scales of the moral disengagement. The obtained results of the study prove that an important factor in increasing the manifestations of cyberbullying is the moral disengagement. Increasing moral responsibility for one's own actions both in the real world and in the Internet space can be considered as a regulatory component of cyberbullying and an effective means of preventing this phenomenon, which will be a prospect for further research.

Key words: moral disengagement, cyberbullying, witness of cyberbullying, victim of cyberbullying, defender of the victim of cyberbullying, cyberbully, cyberbully assistant, adolescence, student youth.

УДК 159.9.009.15:
177-057.875:[004.73:316](045)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.29.25>

Гордієнко К.О.

завідувач лабораторії, викладач,
аспірант кафедри авіаційної психології
Національний авіаційний університет

Актуальність проблеми кібербулінгу серед юнаків та дівчат у закладі вищої освіти та інтерес до вказаної проблеми підвищується із розвитком сучасних технологій. Відповідно, поширеність кіберзнущання як форми девіантної поведінки, його вплив на життя молодих людей, важливість розуміння моральних процесів регулювання булінгу в Інтернеті спонукає до вивчення структури процесу булінгу, причин та чинників його виникнення.

Кібербулінг та його соціальну систему розглянуто у дослідження таких вчених, як Д. Олвеус (D. Olweus), І. Лубенець, Е. Роланд (E. Roland), Л. Найдьонова, Д. Лейн (D. Lane), О. Глазман, К. Сальміваллі (C. Salmivalli), Г. Солдатов та інші. У роботах вчених приділяється увага моральному відчуженню як фактору, що пояснює виникнення девіантних та агресивних форм поведінки в різних контекстах (А. Бандура (A. Bandura), Т. Поццолі (T. Pozzoli), С. Мур (C. Moore), Я. Ледова, Р. Ковальський

(R. Kowalski), М. Пацієлло (M. Paciello) та ін.). Однак даних щодо зв'язку відчуження моральної відповідальності із різними стратегіями поведінки та ролями (кібербулери, помічники, захисники, жертви та свідки) під час кібербулінгу серед студентів нами не віднайдено. Це й зумовило проведення теоретико-емпіричного дослідження.

Визначення сутності кібербулінгу здійснюється у процесі вивчення проблеми деструктивної поведінки, а саме таких питань, як булінг в Інтернеті, стратегії поведінки його учасників та соціально-психологічні детермінанти його поширеності у вигляді відчуження моральної відповідальності.

Молоді юнаки та дівчата у студентському середовищі спеціально шукають у медіапросторі інформацію та ідеї для використання, адже знаходяться на етапі пошуку нової ідентичності та становлення як майбутнього професіонала. Інтернет, соціальні мережі, медіа пропонують їм численні приклади кримінальної поведінки, романтизуючи її, а молодь має можливість ідентифікувати себе з деструктивними героями. Така поведінка серед молоді студентського середовища сягає піку в роки дорослішання і стосується не лише здійснення злочинів та порушень правопорядку, а й кібербулінгу (В. Різун, Л. Найдьонова та інші).

Кібербулінг розглядають як новітню форму деструктивної поведінки, моральне і психологічне знуцання, що передбачає систематичні жорстокі дії з боку ініціатора чи групи булерів з метою нашкодити, принизити, порушити права на безпечне навчання, обмежити свободу волевиявлення жертви тощо, використовуючи інформаційно-комунікативні засоби (І. Лубенець, Л. Найдьонова, К. Гордієнко) [1, с. 183].

Виходячи із поняття та статті 23 Цивільного кодексу України, кібербулінг наносить моральну шкоду жертві у контексті душевних страждань, які особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, приниження честі, гідності та ділової репутації фізичної або юридичної особи.

Відповідно, цькування в Інтернет-просторі потребує учасників цього акту із особистісними особливостями та стратегіями поведінки, яким надаються виконання певних ролей для взаємодії один з одним. Загалом Е. Роланд (E. Roland), Д. Лейн (D. Lane), О. Глазман, К. Сальміваллі (C. Salmivalli), О. Норкіна та інші вказують, що соціальна система цього насильницького акту включає в себе переслідувачів, їх послідовників, жертв, їх захисників і сторонніх спостерігачів. Також був виокремлений ще один тип учасників у ситуації булінгу, а саме – хамелеони. Тобто це ті учасники, що виступають у позиції жертви цькування та переслідують інших (жертва-агресор), оскільки особливості Інтернет-се-

редовища створюють підґрунтя для інверсії ролей (Д. Олвеус (D. Olweus), Р. Парада (R. Parada), Е. Роланд (E. Roland) [5, с. 20–21].

Науковці, які вивчають соціально-психологічні особливості психіки у кіберпросторі, акцентують увагу на тому, що досить часто кіберагресори можуть не усвідомлювати наслідків своїх дій і можуть неправильно інтерпретувати сприйняття жертвами образливих повідомлень (Ф. ДеХью (F. DeHue), К. Болман (C. Bolman), Т. Воллінк (T. Vllink), М. Пацієлло (M. Paciello), а фактором виникнення феномену кібербулінгу є схильність особи до агресії та її моральна розбещеність (С. Свірер (S. Swearer), С. Хаймел (S. Hymel) [8; 9; 12].

Це підштовхує погодитися з думкою А. Бандури (A. Bandura), що замість демонізації мережі Інтернет та кібербулінгу потрібно краще розуміти соціально-когнітивні процеси, які деактивують моральну свободу дій, а саме моральне відчуження (MD) під час онлайн-взаємодії [6; 12, с. 3; 13]. Крім того, у працях вчених приділяється увага механізму відчуження моральної відповідальності як фактору, що пояснює виникнення девіантних та агресивних форм поведінки в різних контекстах (Т. Поццолі (T. Pozzoli), Дж. Джині (G. Gini), А. Вієно (A. Vieno), Р. Ковальський (R. Kowalski) [12; 14]. Тобто моральне відчуження може виступати як чинник виникнення кібербулінгу та спонукати до виконання певної ролі під час цього акту.

У широкому сенсі, моральне відчуження розглядається як набір пізнавальних маневрів, спрямованих на вибіркове «відключення» моральної свободи людей, що дозволяє їм вчинити неправомірні дії, яких вони зазвичай уникають [7; 12, с. 4]. У більш вузькому та конкретному значенні, А. Бандура (A. Bandura) та С. Мур (C. Moore) визначають відчуження моральної відповідальності як сукупність з восьми когнітивних механізмів, за допомогою яких на різних етапах процесу саморегуляції моральні заборони індивіда активуються вибірково і не застосовуються до себе (тобто відчужуються) у відповідь на шкідливу по відношенню до оточуючих поведінку. Тобто відбувається відокремлення внутрішніх моральних стандартів від дій людини, що полегшує її залученість у неетичну поведінку і допомагає не переживати при цьому стрес [2, с. 25; 3; 11].

Ці вказані вісім механізмів відчуження моральної відповідальності відносять до чотирьох груп (локусів), які у сукупності надають загальний рівень відчуження моральної відповідальності певної особи:

1. Механізми поведінкового локусу: моральне виправдання, евфемістичний ярлик, вигідне порівняння;

2. Механізми особистісного локусу: зміщення відповідальності та розсіювання відповідальності;

3. Механізм локусу переформування результатів поведінки: спотворення наслідків;

4. Механізми локусу спотворення образу жертви: дегуманізація та атрибуція провини (А. Бандура (A. Bandura), С. Мур (C. Moore), Я. Ледова та ін.) [2, с. 25–27; 3; 11].

Однак взаємозв'язок між кіберзнуцанням та моральним відчуженням серед студентів досі залишається необґрунтованим та невивченим, хоча є дослідження, які надають докази існування цього зв'язку, адже характеристики Інтернет-середовища (анонімність, швидкість, масштабність, неосудність тощо) можуть сприяти зверненню до механізмів морального відчуження, а також тому, що в онлайн-режимі винним може не знадобитися покладатися на процеси виправдання (Р. Ковальський (R. Kowalski), Ш. Бауман (S. Bauman), С. Перрен (S. Perren), Е. Гуцвіллер-Хельфенфінгер (E. Gutzwiller-Helfenfinger), К. Порнарі (C. Pornari), Дж. Вуд (J. Wood) [12, с. 4].

З огляду на вищезазначене ми можемо висунути припущення, що рівень розвитку та механізми морального відчуження можуть впливати на стратегію поведінки соціальної системи кібербулінгу, тобто на виконання ролей, що відіграють студенти під час насилля у соціальних мережах.

Відповідно, ґрунтуючись на теоретичному аналізі проблеми, нами було проведено емпіричне дослідження серед студентів і курсантів кафедри військової підготовки Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна). Всього в анкетуванні взяли участь 50 осіб, з яких 27 (54%) дівчат та 23 (46%) юнаків віком від 16 до 24 років. Для виявлення домінуючої ролі під час кібербулінгу у досліджу-

ваних студентів було використано методику «Булінг-структури» (автор О. Норкіна, адаптація К. Гордієнко) [4]. Натомість для виявлення домінуючих механізмів та рівня загального відчуження моральної відповідальності – методику «MD-24» в авторській адаптації (автор С. Мур (C. Moore), адаптація Я. Ледової зі співавторами).

Були отримані емпіричні результати виявлення загального рівня відчуження моральної відповідальності відповідно до ролей, що відіграють студенти під час кібербулінгу (кібербулери, помічники, захисники, жертви та свідки). Для обробки та інтерпретації первинних результатів використовувалися відсоткові співвідношення отриманих даних, описові статистики та критерій Колмогорова-Смірнова для однієї вибірки із використанням IBM SPSS Statistics 23, що відображено у табл. 1.

Таким чином, результати отриманих таблиць даних підтверджують, що середнє значення відчуження моральної відповідальності (М) серед кібербулерів – 11,6 балів (середній рівень відчуження), помічників – 2,4 бали (низький рівень відчуження), захисників – 8,04 бали (середній рівень відчуження), свідків – 3 бали (низький рівень відчуження). У жертв кібербулінгу показники відчуження моральної відповідальності виявлено не було. За статистикою Колмогорова-Смірнова, що містить z-значення, рівень значущості за усіма показниками якого означає, що розподіл значень змінних кібербулерів (0,2), помічників (0,46), захисників (0,62) та свідків (0,56) є нормальним ($p > 0,05$). Отримані результати потребували детальнішого дослідження та інтерпретації

Таблиця 1

Розподіл рівня відчуження моральної відповідальності відповідно до ролей учасників кібербулінгу

Ролі студентів під час кібербулінгу	Кільк. осіб із відповідною домінуючою роллю (N)	Сер.значення відчуження моральної відповідальності (M)	Середньоквадратич. відхилення	Статистика Колмогорова-Смірнова (z)	Асимпт. значимість (p)
Кібербулери	9	11,6	3,8	0,201	0,2
Помічники	5	2,4	0,89	0,349	0,46
Захисники	25	8,04	4,1	0,169	0,62
Жертви	5	0	0	0	0
Свідки	6	3	2,1	0,319	0,56

Кореляційний аналіз із виявлення взаємозв'язку між відчуженням моральної відповідальності та ролями студентів під час кібербулінгу (r)

Ролі студентів під час кібербулінгу	Шкали відчуження моральної відповідальності							
	Моральне виправдання	Евфемістичний ярлик	Вигідне порівняння	Зміщення відповідальності	Розсіювання відповідальності	Спотворення наслідків	Дегуманізація	Атрибуція провини
Кібербулери	0,332*	0,138	-0,007	0,026	0,128	-0,061	-0,010	0,109
Помічники	0,023	0,043	0,065	-0,157	0,165	-0,084	0,181	-0,217
Захисники	-0,181	0,070	0,090	-0,161	-0,115	0,068	0,060	0,318*
Жертви	0,059	-0,106	-0,223	-0,131	0,031	-0,076	0,131	-0,263
Свідки	0,050	0,014	-0,100	-0,190	-0,163	-0,166	-0,267	-0,202

* Кореляція значуща на рівні 0,05 (одностороння)

взаємозв'язку між ролями у кібербулінгу та відповідними домінуючими шкалами відчуження моральної відповідальності.

Відповідно, для виявлення взаємозв'язку між шкалами відчуження моральної відповідальності та різними ролями під час кібербулінгу у студентів використовувався параметричний коефіцієнт рангової кореляції r-Пірсона із використанням IBM SPSS Statistics 23. На основі отриманих даних побудована таблиця, що підлягала аналізу (див. табл. 2).

Враховуючи отримані результати, на основі використання параметричного коефіцієнту рангової кореляції r-Пірсона можна виділити статистично значимі зв'язки ($p \leq 0,05$), а саме: низьку за силою статистичну значимість ($p < 0,05 > 0,01$), що має зв'язок між шкалою «моральне виправдання» та роллю «кібербулера» ($p = 0,039$); шкалою «атрибуція провини» та роллю «захисника» ($p = 0,046$). Інтерпретація коефіцієнта кореляції (r) проводиться, виходячи з рівня сили зв'язку, відповідно, нами виявлено помірний позитивний зв'язок ($r > 0,30 \leq 0,69$) між зазначеними ролями та шкалами.

Отримані результати підштовхують до ідей про те, що шкала «атрибуція провини» виникає у захисників жертв кібербулінгу через їх можливість оцінити здійснений насильницький вчинок, провокативну поведінку, соціально-небажані наслідки та виявити, на власну думку, реального постраждалого. Вказаний механізм відносять до локусу, що спотворює образ жертви. Він може виявлятися у захисників як такий, що заперечує серйозність ситуації, або переконує, що завдана шкода пішла

навіть на користь та «загартувала» жертву (Я. Ледова, R. Sternberg) [2, с. 27; 15]. На наш погляд, зниження моральної відповідальності за атрибуцією провини свідчить про бажання соціального визнання як героя та компенсацію власних комплексів чи страхів через модель поведінки захисника слабшого.

Натомість прояв шкали «моральне виправдання» ініціаторів кібербулінгу виникає як механізм локусу деструктивної поведінки. Він ґрунтується на використанні виправдань морального, психологічного, соціального чи економічного характеру для того, щоб обґрунтувати моральність власних вчинків, а саме: переслідування, цькування, шантаж, використання особистої інформації у кіберпросторі тощо (А. Бандура (A. Bandura), С. Мур (C. Moore) [6; 7; 11].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, результати дослідження доводять, що важливим чинником підвищення проявів кібербулінгу є відчуження моральної відповідальності. Отримано статистично достовірні результати, які демонструють наявність середнього рівня відчуження у кібербулерів та захисників жертв, а також помірний позитивний зв'язок між шкалою «моральне виправдання» та кібербулером і шкалою «атрибуція провини» та захисником.

Натомість підвищення моральної відповідальності за власні дії як у реальному світі, так і в Інтернет-просторі може розглядатися як регуляторний компонент кібербулінгу та ефективний засіб профілактики цього феномену, що стане перспективою для наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гордієнко К.О. Діджиталізація психологічного насильства студентської молоді. *Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень* : матеріали XII міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 15-16 квіт. 2021 р. Київ, 2021. с. 182–187. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/49819>.
2. Ледовая Я.А., Тихонов Р.В., Боголюбова О.Н., Казенная Е.В., Сорокина Ю.Л. Отчуждение моральной ответственности: психологический конструкт и методы его измерения. *Вестник СПбГУ. Серия 16. Психология. Педагогика*. 2016. (№ 4). С. 23–39. DOI: 10.21638/11701/spbu16.2016.402 URL: <http://vestnik.spbu.ru/html16/s16/s16v4/03.pdf>
3. Ледовая Я.А., Боголюбова О.Н., Тихонов Р.В. Стресс, благополучие и Темная триада. *Психологические исследования*. Санкт-Петербург, 2015. Т.8, № 43. С. 5. URL: <http://psystudy.ru/index.php/nim/2015v8n43/1185-ledovaya43.html> (дата обращения: 15.08.2016)
4. Норкина Е. Г. Методика на выявление «Буллинг-структуры». *Таврический научный обозреватель*. 2016. Т. 8, № 3. С. 170-174.
5. Солдатова Г.У., Ярмина А.Н. Кибербуллинг: особенности, ролевая структура, детско-родительские отношения и стратегии совладания. *Национальный психологический журнал «Психология виртуальной реальности»*. 2019. Т. 35, № 3. С. 17–31. DOI: 10.11621/npj.2019.0303
6. Bandura A. Moral Disengagement: How People Do Harm and Live with Themselves. New York: Worth Publishers, 2016. 446 p.
7. Bandura A., Caprara G.V., Barbaranelli C., Pastorelli C., Regalia C. Sociocognitive self-regulatory mechanisms governing transgressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2001. Vol. 80, № 1, P. 125–135. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.1.125>
8. DeHue F., Bolman C., Völlink T. Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*. 2008. Vol. 2, № 11, P. 217-223. DOI: 10.1089/cpb.2007.0008
9. Gini G., Pozzoli T., Hymel S. Moral disengagement among children and youth: a meta-analytic review of links to aggressive behavior. *Aggress Behav*. 2014. Vol.1, №40, P.56-68. DOI: 10.1002/ab.21502
10. Kowalski R.M., Giumetti G.W., Schroeder A.N., Lattanner M.R. Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*. 2014. Vol. 41, №40, P. 1073-137. DOI: 10.1037/a0035618
11. Moore C. Moral disengagement. *Current Opinion in Psychology*. 2015. Vol. 6., P. 199–204. DOI:10.1016/j.copsyc.2015.07.018
12. Paciello M., Tramontano C., Nocentini A., Fida R., Menesini E. The Role of Traditional and Online Moral Disengagement on Cyberbullying: Do Externalising Problems Make Any Difference? *Computers in Human Behavior*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.09.024>.
13. Pomytkina L., Moskalyova L., Podkopaieva Y., Gurov S., Podplota S., Zlahodukh V. Empirical studies of socio-psychological conditions of formation of ideas about the spiritual ideal in primary school children. *International Journal of Children's Spirituality*. 2019. Vol. 24, № 4. P. 371-388. DOI: 10.1080/1364436X.2019.1672626
14. Pozzoli T., Gini G., Vieno A. Individual and class moral disengagement in bullying among elementary school children. *Aggressive Behavior*, 2012. Vol.5, №38, P.378-388. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.21442>
15. Sternberg R.J. When good, not so good, and downright evil people do bad things [Review of the book Moral disengagement: How people do harm and live with themselves, by A. Bandura]. *PsycCRITIQUES*. 2016. Vol. 8, № 61. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0040161> URL: <https://psycnet.apa.org/record/2016-07323-001>